

Relativistická filosofie

Karel Pexidr

2016

ZÁPADOČESKÁ
UNIVERZITA
V PLZNI

Relativistická filosofie

Karel Pexidr

2016

RELATIVISTICKÁ FILOSOFIE

(elektronické vydání)

Karel Pexidr

Odborný recenzent: doc. PhDr. Zdeněk Pinc

Typografická úprava: Jakub Pokorný

Grafický návrh obálky: Iveta Hostašová

Vydala Západočeská univerzita v Plzni

P.O.Box 314, Univerzitní 8, 306 14 Plzeň

První elektronické vydání, celkově druhé, 166 stran

Pořadové číslo: 2232, ediční číslo: 55-023-16

Plzeň 2016

ISBN 978-80-261-0631-9

ISBN 978-80-261-0613-5 (tištěné vydání)

© JUDr. Karel Pexidr

Západočeská univerzita v Plzni

Předmluva k druhému vydání

Od filosofie se očekává, že poskytne co nejširší obzory lidského vědění a že vytvoří myšlenkový prostor, který se ve své neomezené univerzálnosti ke všemu vztahuje a všeho se dotýká. Účelem této knihy je ukázat, jaké možnosti v tomto směru otevírá filosofický přístup zvaný relativistická filosofie.

Otázka filosofického relativismu, jeho předností i nevýhod, bývá v současné době předmětem četných filosoficky fundovaných diskusí. Zdá se však, že řada odpovídajících diskusních argumentů se uplatňuje jen parciálně, často jen na půdě určitých specializovaných filosofických odvětví, a týká se spíše jednotlivých aspektů či dílčích otázek, zatím co širší objasňování a posuzování povahy relativismu z epicentra zájmu uniká. Relativismus bývá pak často vykládán zjednodušeně a stavěn do standardní pozice tradičního filosofického systému. Ocítá se tak v řadě zavedených systémů jiných, přičemž zhusta bývá poukazováno na to, že je s nimi neslučitelný.

Záměrem této publikace je podat k otázkám relativismu výklad v komplexním a systematickém přehledu. Soudím, že nemá smysl pokoušet se relativismus s konečnou platností vymezovat a uvěznovat do školometské tabulky filosofických systémů. Potřebnější je ukázat relativistickou filosofii jako přirozený způsob filosofického myšlení, ba jakékoli důsledné myšlenkové činnosti vůbec. Souhrnný a ucelený pohled na relativistickou filosofii nejspíše naznačí, že relativistická koncepce je čímsi principiálně neomezeným a bezbřehým. Pro rozvoj filosofie je cenná především jako

nástroj dynamického myšlení. Posouvá filosofii dopředu a umožňuje, aby jakékoli filosofické myšlenky (a spolu s nimi zásady, principy, téze, dogmata, axiomy apod.) byly zároveň zachovány i znovu a znovu překračovány.

Je třeba přiznat, že ona bezbřehost se relativismu – možná trochu právem – vyčítá. Lidský duch prahne nejen po neurčitě dosažitelné pravdě, nýbrž i po stabilitě a jistotě. Nepochybný důvod, pro který je třeba relativismus také přiměřeně zakotvit. Nabízí se to ze strany vědy.

Vědou, která stojí filosofii prakticky nejbližší, je psychologie. V minulosti byla ostatně její součástí. Existují přinejmenším dva závažné důvody, pro které by měla filosofie hledat v psychologickém zkoumání stálou oporu.

1. Jedině psychologie se zabývá nehmotnými jevy, které probíhají na bázi lidského vědomí a které jsou ve svých myšlenkových outputech zdrojem nesmírné složitosti a mnohoznačnosti filosofických otázek.
2. Jedině psychologie může ukázat zdroje přirozených psychických modifikací a proměn, jimiž je permanentně ovlivňována jak myšlenková, tak i smyslová kognitivní potence člověka.

Pro relativistickou filosofii je mimoto důležité psychologické zjištění, že veškerá myšlenková činnost se jeví jako nepřetržitý proces spočívající ve střídavém vyvozování korelátů a vztahů. (Schematicky vyjádřeno: jsou-li dány předměty myšlení, vzniká tendence hledat mezi nimi vztah, je-li dán předmět se vztahem, vzniká tendence hledat další myšlenkové body odpovídající tomuto vztahu.)

Podobně jako přírodní vědy odhalují síť zákonitých vztahů ve sféře hmotné skutečnosti, umožňuje psychologie poznávat a objasňovat vztahy ve sféře zakládané či modifikované psychikou. Na to navazuje teoretické rozlišení mezi „řádem skutečnosti“ a „řádem platnosti“, což je tak trochu můj filosofický vynález blíže popsany v kapitole 7.

Ve své obšírné filosofické studii „Psychologie a gnozeologie“ se snažím ukázat, že původcem řady závažných filosofických problémů jsou zvláštní vlastnosti psychických zdrojů a nástrojů, na něž je filosofie odkázána.

Jsem přesvědčen, že právě cílená aplikace obecných psychologických poznatků spolu s relativistickým přístupem může mnoho filosofických problémů objasnit či vyřešit, ne-li dokonce dokázat, že jde o problémy pouze zdánlivé.

Soudobý stav světové filosofie je po určitých stránkách neuspokojivý. Převládá v něm přílišný rozptyl do šířky a příliš malý ponor do hloubky. Tradiční filosofické opory ztrácejí autoritu, značně se oslabuje úcta k obecným lidským hodnotám. Inteligence člověka se rozvíjí především technickými směry, pevný základ oduševnělého života (a spolu s tím i plného duševního zdraví) lidem namnoze chybí.

Relativistická filosofie – jakkoli se to zdá paradoxní – může poskytnout právě onou nabídkou úhrnu různých směrů filosofických pohledů resp. přístupů relativně nejširší, nejkonsolidovanější a nejspolehlivější základnu filosofického poznání. Poznání, které se na téže bázi dá neomezeně rozvíjet. Tomu nechť slouží i můj skromný příspěvek, který je psán tak, aby byl přístupný nejen profesionálním filosofům, ale i lidem bez hlubšího filosofického vzdělání.

Karel Pexidr

Obsah

1 Co očekávám od filosofie	9
2 Co relativismus není	13
3 Čím je relativismus anticipován	15
4 Je relativistická filosofie paradoxní?	21
5 A co filosofie, která nezahrnuje možnost vztahů?	27
6 Filosofická problematika počátku	31
7 Skutečnost a platnost	39
8 Něco o kategoriích a jejich vztazích	47
9 Jak chápati pojem vztahu	59
10 Druhy vztahů	65
11 Co je to relativita	75
12 Ukázky a příklady relativity	87
13 Relativismus dogmatický a kritický	93
14 Relativistická gnozeologie	97
15 Co říci o relativistické ontologii?	125
16 Čím může být relativismus prospěšný?	147
Summary	155
Věcný rejstřík	157
Literatura	161
Lektorský posudek	165

1 Co očekávám od filosofie

Každý člověk je potenciálním filosofem za předpokladu, že přemýšlí. Přesto se mnozí lidé filosofie straní: zdá se jim příliš mlhavá, příliš vzdálená každodennímu shonu života a podle všeho vlastně zbytečná. Lidé hloubaví pak nacházejí zdroje poučení spíše ve vědách a lidé vynalézaví nejraději rozvíjejí svůj talent technickým směrem.

Navzdor obrovskému rozmachu vědy a techniky v průběhu posledních dvou staletí a navzdor četným nezdarům, s nimiž se filosofie v minulosti potkávala, představuje filosofie – a to i v přítomné době – nejdalekosáhlejší, nejhlubší a nejvyšší stupeň vědění, jehož je lidský duch schopen. Jediná filosofie může svým obecně shrnujícím pohledem, často jedinou myšlenkou či několika málo větami obsáhnout celý vesmír...

Vždycky mě ovšem znepokojoval a zarážel rozpor, na který jsem s neuctahající vytrvalostí narážel při četbě různých filosofických děl. Na jedné straně ideální cíl, touha dosáhnout univerzálního, úplného, pravdivého, nevyvratitelného, vše vysvětlujícího filosofického poznání, na druhé straně – v historickém kaleidoskopu – tříšť rozdílných filosofických přístupů, systémů a škol, které se sice po určitých stránkách svým způsobem doplňují, ale v jiných směrech naopak navzájem zásadně vylučují a popírají. Neztroškotává filosofie již v tomto bodě, v možnosti dosáhnout obecně pravdivého, nenapadnutelného, pro všechny zastánce filosofie bez výhrad přijatelného filosofického poznání? Není ideál univerzálního filosofického obrazu světa jen marnou a nedosažitelnou vidinou, jakýmsi časově obráceným mýtem ráje?

Každý filosof je především člověk. Jeho úsilí je limitováno obecnými vlastnostmi lidské psychiky a někdy nadto i různými specifickými individuálními rysy (Fr. Nietzsche). Nepopírám, že podléhám týmž psychickým omezením, tedy i téže psychologicky přirozené touze dosáhnout cestou filosofického zkoumání a filosofických úvah jistého ideálního výsledku. Mým ideálním cílem (a snem) je přetvořit filosofii na nástroj schopný jednou provždy zaplašit stíny neodstranitelných rozporů mezi různými typy filosofických myšlenek a přístupů, s nimiž se dosud filosofie marně potýká.

Je jistě věcí obecné lidské úvahy, zda pouhá nedosažitelnost ideálu může být dostatečným důvodem, aby ideál byl opouštěn. Nezakrývám, že v tomto ohledu skepsi nakloněn nejsem. Filosofická báze, kterou navrhuji – jsem o tom přesvědčen – má i za uvedené rozporuplné situace své opodstatnění. Jejím hlavním přínosem není nový (či staronový) filosofický systém, nýbrž nový *filosofický přístup*. Rozdílnost oproti tradičním typům filosofí se projevuje především v tom, že

1. je zohledňován rozdíl významu, jaký mají ideálně postulované filosofické téze v rámci systému oproti významu, jehož tytéž teze nabývají v různých vztazích mimo systém (ideálnost je tím relativizována);
2. jsou uznávány všechny dosavadní typy filosofí, odhalovány příčiny jejich rozdílnosti a hledány cesty k překonávání jejich vzájemné neslučitelnosti (pomocí relativizace protikladných momentů);
3. vytvoření určitého všeobslhlého systému není cílem, nýbrž jen prostředkem stimulujícím navazování dalších myšlenek a otevírajícím cesty dalšímu volnému a ničím neohrazenému filosofickému zkoumání.

Filosofie by se tak měla stát – pochopitelně i v tom je mnoho ideálního – tím, čím má podle pojmenování být: láskou k moudrosti. A nespočívá lidská moudrost mimo jiné také v tom, že nic z toho, co lidský duch vytvořil a poznal, není a nebude vydáváno za zmarněné a ztracené?

Otevřené filosofické myšlení, jehož jsem zastáncem, je založeno na trpělivém, systematickém, kritickém shledávání a vyhodnocování nepře-

berných souvislosti a vztahů. Filosofie tohoto druhu bývá označována jako *relativismus*. Ať jí tento název přísluší, či nikoli, je jisté, že relativistický přístup a relativistické myšlení může sehrát význačnou roli, a to nejen ve filosofii.

Zejména v současné době, kdy ve společenském životě mají volný průchod pluralistické a liberalistické tendence, naproti tomu však přetrvávají různé nepřekročitelné ideologické bariéry (byť psychologicky a historicky zakořeněné), může relativismus učinit velmi mnoho k překlenutí a odstranění toho, co lidi navzájem odděluje. Stane-li se duševním majetkem lidí dobré vůle, schopných chápat v dostatečné šíři potřebné souvislosti, může navozovat atmosféru všeobecného porozumění a tolerance, přispívat ke zvýšení humánního cítění a napomáhat při harmonizaci vztahů mezi jednotlivci a různými typy společenských struktur. Ve společenském měřítku může být tedy relativismus prostředkem optimalizace vespolečného souladu, a to v plné shodě s individualitou každého jednotlivce.

Obdobnou situaci nacházím i ve filosofii: relativistická filosofie dopřává každému, kdo ji přijme, aby si zároveň ponechal i filosofii svou.

2 Co relativismus není

V průběhu minulého vývoje nebylo relativistické myšlení tak propracováno, aby se stalo dostatečně odolným proti různým filosofickým výtkám.

Relativismus byl chápán namnoze povrchně a ploše, jeho dosah zužován, jeho pojem diskreditován.

Za relativismus býval zpravidla označován filosofický směr popírající absolutnost čehokoli, bez ohledu na další okolnosti, a hlásající, že „vše je relativní“. Gnozeologický relativismus charakterizovaný větou „každá pravda je relativní“ býval vykládán jako pokus o anulování veškerých gnozeologických hodnot, jako gnozeologický nihilismus a skepticismus.

Z obdobných důvodů býval relativismus odmítán i v dalších disciplínách.

Předmětem kritiky se stával samotný obsah věty „vše je relativní“, přičemž tato věta bývala vykládána jako absolutně platný výrok; poukázvalo se pak na to, že absolutní platnost resp. pravdivost této relativistické „základní teze“ dokazuje nepravdivost jejího obsahu. Jinak řečeno, že relativismus trpí právě tímtež, co vytýká (a proto neprávem vytýká) ostatním filosofiím.

Chci ukázat, že relativismus, který by vycházel pouze ze základního předpokladu vyjádřeného tezí „vše je relativní“ relativismem v pravém smyslu není, ba není ani dostatečně nosnou filosofií vůbec.

Věta „vše je relativní“ je vysoce abstraktní schematický výrok, který je podobně jako např. výroky „vše je jsoucné“, „svět je hmotný“, „nikdy

nebylo, aby něco nebylo“ apod. obsahově nesmírně vágní a chudý. Podobně jako znalost světa nespočívá v pouhém poznání jeho existence, ba ani hmotnosti (neboť i hmota je pojem, který v různých souvislostech může nabývat různých významů), neposkytuje ani věta „vše je relativní“ žádnou konkrétní informaci, která by umožnila poznat skutečnou povahu a skutečné vlastnosti toho, o čem věta vypovídá.

Pro relativistický přístup a relativistické zkoumání má stěžejní význam *diferencované chápání relativity* na základě poznání a vyhodnocení jednotlivých souvislostí a vztahů, podobně jako pro poznání hmotného světa a jeho zákonitostí je nepostradatelný konkrétní vědecký výzkum, odhalující množství specificky odlišných hmotných jevů a vztahů v diferencovaném pohledu jednotlivých přírodních věd.

Věta „vše je relativní“ není nepravdivá, nýbrž jen nepřiměřeně kusá, nedostatečná a pro další filosofické zkoumání bezcenná. Nezahrnuje to, co nazývám relativistickým přístupem, a není schopna být v žádném směru metodickým vodítkem.

Relativismus, jehož charakter by měl být uvedenou větou vystižen, nesplňuje základní předpoklady relativistické filosofie. Relativismus tohoto typu odmítám.

3 Čím je relativismus anticipován

Každá filosofie má svůj výchozí bod a počátek, který se opírá o něco, co leží mimo ni. Nehodlám předstírat, že tomu tak v případě relativismu není. Problematiku počátku, na kterou narážím, podrobím ostatně později podrobnějšímu rozboru.

Nesmírně složitá struktura vztahů, na níž je relativismus založen a kterou pomáhá objevovat a rozvíjet, má své přirozené kořeny ve standardních situacích a jevech, jednak v ohledu *psychologickém*, jednak *filosofickém*.

Bylo by nadsázkou tvrdit, že relativismus je těmito jevy podmiňován ve striktním, tj. kauzálním či logickém smyslu; spíše se zdá, že lze relativismus pokládat za jejich přirozené pokračování a využívání v rovině cílevědomé myšlenkové činnosti. Ať tak, či onak, není vztahovost a jí odpovídající relativistická filosofie pouhým spekulativním výtvozem ducha, nýbrž vyplývá z faktů objektivně daných, které také zároveň představují určitý objektivní podklad vztahové různorodosti, jímž je připravována půda pro diferencované uplatňování a posuzování vztahů v jejich odlišných pozicích, kvalitách, funkcích a významech.

Obecná psychologie ukazuje, že *vztahování* je myšlenková operace, bez níž by nemohla být uskutečňována žádná soustavná myšlenková činnost. Veškerá myšlenková práce, pokud může být psychologickými prostředky postižena, spočívá ve vytváření určitých myšlenkových obsahů a v navazování vztahů mezi nimi. Vztahy přispívají k utváření

či dotváření obsahů, promýšlení obsahů automaticky vyvolává a uvádí v život další vztahy. Psychickým prostředkem aktuální myšlenkové činnosti je *vědomí*, prostředkem dlouhodobého uchovávání myšlenkových obsahů a vztahů *paměť*, formou zachycení, vyjádření a komunikativního přenášení myšlenek a jejich prvků soustava znaků, a to především řeč.

Poznání založené na myšlenkové činnosti může spočívat buď v poznání určitých skutečností (předmětů, faktů, dějů, řádů apod.), což je zpravidla možné jen v součinnosti s poznáním smyslovým resp. empirickým, anebo v poznání (uvědomování si) významu (smyslu) myšlenkových obsahů a vztahů. To se nazývá *chápáním*.

Vše, co člověk v paměti uchovává, všechny obsahy jeho vědomí (zahrnující kromě vzpomínek a představ též myšlenkové obsahy a vztahy) podléhají proměnám. Jde o proměny jednak v měřítku individuálním (ontogenetickým), jednak vývojovém (fylogenetickým). Duševní potenci, která tyto proměny vyvolává, mohli bychom nazvat v jakémisi širším smyslu *fantazií*.

Fantazie působí ve dvou protichůdných směrech: buď psychické obsahy rozšiřuje, obohacuje, zmnožuje, zpestřuje, komplikuje, anebo je ochuzuje, oklešťuje, zestručňuje, zbavuje konkrétnosti, redukuje. Druhá z těchto tendencí může být nazvána *působností abstrakční*.

V souladu s psychologickými poznatky předpokládáme, že psychické obsahy se vytvářejí primárně na podkladě činnosti smyslových orgánů. Vytváření *myšlenkových obsahů* je nadto podmíněno *abstrakční schopností*.

Abstrakční tendence má zároveň úzkou psychologickou i systémovou (systémově logickou) vazbu na myšlenkové pochody, jimiž je uskutečňováno zobecňování. Lze říci, že jde o dvě strany téže mince. Nejobecnější myšlenky (kategorie, výroky, systémy) mají vždy vysoce abstraktní ráz.

Filosofický relativismus odpovídá přirozené potřebě lidského ducha myslet ve vztazích, Vztahová povaha myšlení spolu s abstrakční schopností a subjektivními vlastnostmi lidského vědomí je psychologicky anticipující páteří a podmínkou relativistického myšlení.